

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

אכילת מצה שמורה בליל הסדר, אכילת מצה כל החג - מקורות והערות

א. אכילת מצה שמורה בליל הסדר

נאמר בתורה "ושמרתם את המצות" (שמות יב יז). פירשו חז"ל, שיש לשמור את החיטים המיועדות למצות לשם המצווה, כלומר, שאין די בהשגחה שהחיטה או הקמח לא יתחמצו, צריך שההשגחה תיעשה לשם מצות מצה.

נחלקו הראשונים מאימתי יש לשמור את החיטים או הקמח מחימוץ, ושלוש שיטות בדבר:

א. משעת קצירה: כל זמן שהחיטה מחוברת לקרקע אינה מחמיצה גם אם תירטב, אך אחרי

הקצירה היא עלולה להחמיץ ולכן צריך שמירה משעת הקצירה.

ב. משעת טחינה: עד שעת הטחינה החיטה לא מגיעה בדרך כלל למגע עם מים. בשעת

הטחינה החיטה מגיעה לעיתים למגע עם מים (הריחיים של זמנם הופעלו על ידי מי

הנהר), ולכן צריך שימור משעת הטחינה.

ג. משעת לישה: עד שעת לישה יש רק חשש של מגע במים, משעת לישה הקמח מעורב במים.

ולכן, לפני הלישה די בידיעה שהחיטה או הקמח לא החמיצו, אבל מכאן ואילך חייבים

שימור לשם מצה.

להלכה פסק השו"ע שלכתחילה טוב לעשות שימור משעת קצירה, ואם אי אפשר יש להקפיד לפחות משעת טחינה. בשעת הדחק ניתן להקל במצות השמורות משעת לישה בלבד¹.

ב. אכילת מצות כל שבעת ימי החג

בשאר ימי הפסח, אין חובה לאכול מצה ומותר לאכול מצה שאינה שמורה. אולם "ישראל קדושים הם ונהגו לעשות שימור לשם מצה בכל המצות משעת טחינה ולפחות משעת לישה" (משנה ברורה)².

כאמור אין חובה לאכול מצה בשאר ימי הפסח, שהרי נאמר בתורה "שבעת ימים תאכל עליו

מצות", ובפסוק אחר נאמר "ששת ימים תאכל מצות" ולמדו מזה חז"ל שכמו שהיום השביעי יצא

מן הכלל והוא רשות, כך כל הימים רשות.

אף על פי כן, יש מרבתינו שסוברים שיש מצוה לאכול מצה כל שבעת הימים³.

מקורות והערות

1. נאמר בתורה (שמות יב יז): "וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הַמִּצְוֹת כִּי בְעֵצָם הַיּוֹם הִזְּהָ הוֹצֵאתִי אֶת צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הַיּוֹם הִזְּהָ לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם".

ובגמרא פסחים (לח ב) למדנו "ושמרתם את המצות מצה המשתמרת לשם מצה". ושם (מ א) "הדר אמר רבא מצוה ללתות שנאמר ושמרתם את המצות אי לא דבעי לתיתה שימור למאי אי שימור דלישה שימור דלישה לאו שימור הוא דאמר רב הונא בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה [רש"י: דבהא לא נפיק ידי חובת מצה, משום דלא הוי לה שימור לשם מצה, ואף על פי שאנו רואין שאין כאן חימוץ, ומיהו, למצה של מצוה - שימור לשמה בעינן] באחרונה אין בראשונה לא מאי טעמא משום דלא עבד בהו שימור ולעביד ליה שימור מאפיה ואילך אלא לאו שמע מינה שימור מעיקרא בעינן וממאי דילמא שאני התם דבעידנא דנחית לשימור לא עבד לה שימור אבל היכא דבעידנא דנחית לשימור עביד לה שימור הכי נמי דשימור דלישה הוי שימור ואפילו הכי לא הדר ביה רבא דאמר להו להנהו דמהפכי כיפי כי מהפכיתו הפיכו לשום מצוה אלמא קסבר שימור מעיקרא מתחלתו ועד סופו בעינן".

ומגמרא זו למדו הראשונים שיש חובה לעשות שימור למצת מצווה ולא די בזה שאינה חמץ. עד כדי כך שהרי"ף (פסחים יב א) כתב את הדברים כדרשה על הפסוק (עי' בתורה תמימה על הפסוק הנ"ל): "מבעי ליה לאינש לנטורא לקמחא דפסחא מעידן קצירה, דאמר קרא: ושמרתם את המצות".

ונחלקו הראשונים לשלש שיטות מאימתי יש לשמור את החיטים או הקמח. משעת קצירה, משעת טחינה או משעת לישה.

לעיל הבאנו את לשון הרי"ף בה כתוב "לנטורא לקמחא... מעידן קצירה". הרי"ף (על הרי"ף שם) כתב על דברי הרי"ף "ודאי דלמצוה מן המובחר הכי עדיף שפיר ומיהו אפשר שאע"פ שלא עשה כן אלא שלקח חטים מן השוק ושמרה לשם מצה יצא י"ח ובגמרא אמרינן דשימור דלישה לא הוי שימור כלומר מקמי לישה הוא דבעי שימור אבל כל ששמר את החטים קודם לישה יצא ומ"מ משמע שאם לא שמר אלא מלישה ואילך שאינו יוצא ידי חובת מצה בכך אלא דגאון אחד ז"ל אמר שהלוקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר דלא מחזקינן איסורא ויצא ידי חובתו בה אבל לכתחלה בעי שימור ומשמע דס"ל ז"ל הכי דכי אמרינן בגמרא דשימור דלישה לא הוי שימור היינו לכתחלה". מדבריו למדנו כמה דברים - הרי"ף שמצריך שימור משעת קצירה לא מצריך זאת אלא לכתחילה, ובדיעבד די בשימור משעת לישה. יש שיטה בגאונים שבדיעבד לא מצריכה שימור כלל.

גם הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ט) כתב כרי"ף שצריך שימור משעת קצירה אלא שמדבריו משמע חידוש: "לפיכך אמרו חכמים צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר עד שלא יהיה בו שום חמוץ". מפשט לשונו משמע שכל המצות שאוכלים בפסח צריכות שימור משעת קצירה ולא רק מצת המצווה.

ואכן העיר ההגהות מיימוניות במקום: "ומ"מ אין זה כ"א במצת מצוה לצאת בה ידי חובתו אבל שאר מצות לא צריך דלא גרע מקמחים ובצקות של נכרים".

ובמגיד משנה כתב על לשון הרמב"ם: "ולא נזכר בהלכות ולא בדברי רבינו שום חלוק בין המצה של לילה הראשון למצה שאדם אוכל בשאר ימי הפסח אלא שבסוף ערבי פסחים כתב הרב אלפסי ז"ל היכא דלית ליה כולה סעודתא ממצה דמינטרא אלא כזית בלחוד דמנטר הוא דאית ליה אכיל ברישא. וכן כתב רבינו ספ"ח מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית כו'. הורו ז"ל שהשמור אינו מעכב ולכתחלה ראוי לעשותו בכל הדגן אלא שאינו מעכב אלא בלילה הראשון שהוא חובה לאכול מצה המשומרת וזה הכרח לפרש בדבריהם וכן משמע הסוגיא שם בכל שעה, ואף על פי שקשה לי למה לא כתבו הא דבצקות של נכרים אדם ממלא כרסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה וכונתם צריכה לי עיון. והמנהג הפשוט ידוע שמשמרין המצה מעת קצירה למצה של מצוה ושאר הימים אוכלין מפת שמשמרין אותו מחמוץ משעת לישה והרבה מפרשים כתבו שמצוה מן המובחר והדור הוא זה [אף] דקיי"ל דסגי בשמור דקודם לישה לקנות חטים ולשמרם לפסח. ודע שמצה של מצוה אם לשה עכו"ם או חרש שוטה וקטן אפילו אחרים עומדים על גביהם לא יצא וכך העלה הרשב"א ז"ל".

הרא"ש (פסחים פ"ב ס"י כו) פסק שדי בשימור משעת טחינה והביא את שיטת השאלתות שדי בשימור משעת לישה: "אפילו שנדחו דברי רבא דהוה בעי למימר דשימור דלישה לאו שימור הוא אפילו הכי לא הדר ביה ומחמיר על עצמו היה לשמור מצה של מצוה משעת קצירה. וכן משמע דחומרא בעלמא הוא מדקאמר מר בריה דרבינא מנקטא ליה אימיה בארבי משמע דאיהו לבד היה מחמיר וכל שאר החכמים לא נהגו כן. וכן מדקאמר רב הונא בצקות של נכרי וכו' ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה משום דלא עביד ליה שימור משעת לישה משמע הא אם לקח קמח מן הנכרי ולש אותו אין צריך לאכול כזית מצה באחרונה ונהגו באשכנז וצרפת לשומרן משעת טחינה לפי שאז מקריבין אותן אל המים שטוחנן ברחים של מים. רב אלפס כתב ומיבעי ליה לנטורי קמחא דפסחא משעת קצירה דכתיב ושמרתם את המצות. ובשאלתות [פ' צו ס"י ע"ה] כתב לא נפק אינש ידי חובתו אלא במצה דמינטר ליה מחימוץ מן דנפלה מיא עילויה והיכא דאמטינהו לחיטין נכרי חרש שוטה וקטן לא נפיק ידי חובתו. אי נמי לשה לעיסה נכרי חרש שוטה וקטן דלאו בני שימור אינון ואף על פי דאפייה ישראל בר דיעה ועביד בהו שימור בשעת אפייה לא נפיק ידי חובתיה. ורב

כהן צדק ז"ל כתב לצאת ידי חובה בלילה הראשונה אינה אלא במצה שאפאה ישראל לשם מצה שנאמר ושמרתם את המצות עד שתהא משומרת לשם מצה. ורב האי גאון ז"ל כתב מצה שאפאה נכרי לפני ישראל על ידי שימור כתקונה מותרת לישראל לאוכלה. ובעלי מעשה וחסידים והתמימים מחמירין על עצמן כגאונים המחמירין ולשין ואופין בעצמן כההיא דאמרינן מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה".

בשו"ע (סי' תנג סעי' ד) פסק: "החיטים שעושים בהם מצת מצוה, טוב לשמרן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה ולפחות משעת טחינה ובשעת הדחק מותר לקח קמח מן השוק".

כלומר, לכתחילה טוב להחמיר כפוסקים שהשימור צריך להיות משעת שמירה, ולכל הפחות להחמיר משעת טחינה- כשאין אפשרות כזו בשעת הדחק, ניתן לסמוך על הפוסקים המתירים לעשות שימור משעת לישה ואילך בלבד.

2. בהיתר מצה שאינה שמורה בשאר ימי פסח- עיין לעיל בדברי הראשונים.

לשון המשנה ברורה שהבאנו כתובה בסימן תנג (ס"ק כה)

3. בגמרא פסחים (קכ א) למדנו: "תניא כוותיה דרבא ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות מאי טעמא הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא יכול אף לילה הראשון רשות תלמוד לומר על מצת ומררים יאכלהו אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מנין תלמוד לומר בערב תאכלו מצת הכתוב קבעו חובה".

ופירש רשב"ם (ד"ה הוי) "דכתיב שבעת ימים תאכל מצות ויצא מן הכלל בהאי קרא דששת ימים כתיב ללמד שהיא רשות ולא ללמד על עצמו לבדו אלא ללמד על הכלל כולו דהיינו ז' ימים דזו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן".

וכך נפסק להלכה ברמב"ם (הלי' חמץ ומצה פ"ו הלי' א): "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן, ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה, אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות, אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה ומשאכל כזית יצא ידי חובתו".

ובשו"ע (סי' תעה ס' ז) "אין חיוב אכילת מצה אלא בלילה הראשון בלבד".

אע"פ כן כתב המשנה ברורה (סי' ק מה) בשם הגר"א שעל כל פנים יש מצוה לאכול מצה כל שבעה אע"פ שאין בזה חיוב.

מקור דברי המשנה ברורה בספר מעשה רב (סי' קפה): "שבעת ימים תאכל מצות כל שבעה מצוה ואינו קורא לה רשות אלא לנבי לילה ראשונה שהיא חובה ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה¹. אעפ"כ מצוה מדאורייתא הוא וכן פירשו י"ט א"צ אות פסח במצה סוכות בסוכה ועוד כמה ראיות. והיה מחבב מאד מצות אכילת מצה כל שבעה וביו"ט אחרון היה אוכל סעודה שלישית אע"פ שלא היה אוכל שלש סעודות בשאר י"ט מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לוי".

ויש להביא כמה מקורות לדבר זה.

א. בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' עז) כתב: "ע"ד אכילת מצה שמורה בשבעה ימי הפסח. אמת כי כן נמצא במעשה רב כי הגר"א הי' אומר ומחבב אכילת מצה. ולא נתבאר מאין למד רבינו הגר"א ז"ל. והי' נראה מדאיתא בפסחים דף מ' דאמי' דמר ברי' דרבינא מנקטא לי' חיטי שמורה בארבי. ואי משום לילי יום טוב לחוד למה לה ארבי אלא הי' מהדר לאכול כל ימי הפסח איברא יש לדחות ולומר שא"א להוכיח מכאן אלא שאם רוצה לאכול לחם בשבעה ימי הפסח מצוה לאכול שמורה דוקא או חובה. וכבר הראיתי בזה בהע"ש סי' ע"ו אות ג' בס"ד מחלוקת הראשונים ז"ל דלא כהר"ן. אבל אין ראוי דמצוה לאכול לחם מצות איך שהוא לא שמענו לברך בכל ימי הפסח".

ב. בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' שעז) כתב: "והנה בעל המאור [בד' הרי"ף כו ע"ב] הקשה מאי טעמא לא מברכין על אכילת מצה כל שבעה כשם שמברכין כל שבעה לישב בסוכה [ותירץ דמצה אינו מחויב דאפשר בשאר דברים. אבל סוכה על כרחו צריך לישון דאי אפשר לעמוד בלא שינה עיין שם] ומהר"ם חלאו"ה מסיים בה משמו זה לשונו שאיך יברך על אכילת מצה דמשמע דלא סגי בלאו הכי. מכל מקום למדנו שאם אוכל מצה בשאר ימים הוא עושה מצוה כמו שעושה מצוה האוכל בסוכה בכל החג. ומצוה זו היינו שאם אוכל לחם צריך שיהיה מצה. ולדעת מהר"ל שאם אוכל דבר הבא לידי חימוץ צריך שיהי' מצה. ואם אוכל עיסה שנילושה בלא מים הוא לדעת מהר"ל כאוכל שאר מינים. דנהי שאין עבירה מצוה נמי לא עשה. ואם כן ריב"ל שאמר ללוש שאר ימים בדובשא. ודאי לא נתכוין שלא יהי' מים כלל. שלא הי' ריב"ל מגרע מצוה חס ושלום. אלא ודאי שיהי' בה מים גם כן שבא לידי חימוץ ונקרא מצה. ונסתייעו דברי רי"ף דמוכח מדרי' יהושע בן לוי שמותר ללוש במי פירות עם מים. ואם כן שפיר יש טעם למנהגינו [שעם מים הלא פסק גם

¹ ע"י בתוס' ברכות (כו א ד"ה טעה) ובר"ן (שבת ד א מדפ"ר ד"ה למאן)

המחבר שאין ללוש בהם לכתחלה] שאין ללוש במי פירות לבד בלא מים שלא לגרע המצוה דשבעת ימים תאכלו מצות".

ג. והדבר מוסבר יפה בדברי הפני יהושע (פסחים כח ב): "לכאורה נראה דהך הקישה דר"ש לא איצטריך אלא למעוטי לפני זמנו משא"כ להיתירא דלאחר זמנו לא איצטריך דמהיכא תיתי דאסור. לפי זה אתי שפיר הא דקאמר בשעה שישנו בקום אכול מצה דמהאי שעתא עיקר זמן חיובא בליל ט"ו ומהאי שעתא מתחיל איסור חמץ ולא קודם לכן. אלא דאכתי איכא למידק אם כן מאי קאמר ובשעה שאינו בקום אכול מצה אינו בבל תאכל חמץ דהא ודאי ליתא דהא בכל שבעת ימים אינו בקום אכול מצה לבר מלילה ראשונה דהוי חובה ובאינך רשות, וע"כ צריך לומר דאע"ג דאינן מצוה אלא רשות אפ"ה שייך לישנא דישנו בקום אכול מצה בכל שבעת ימים כיון דכתיב להדיא שבעת ימים תאכל עליו מצות.

ועוד אפשר לומר דלר"ש בכל שבעת ימים אכילת מצה כפשטא דקרא דהא לקמן סוף פרק ערבי פסחים [ק"כ ע"א] משמע דהא דאין מצות אכילת מצה אלא בלילה ראשונה לא ידעינן אלא מרומיא דקראי כתוב אחד אומר שבעת ימים תאכל עליו מצות וכתוב אחד אומר ששת ימים תאכל עליו מצות וע"כ דרשינן מה שביעי רשות אף ששה רשות ואם כן לר"ש אפשר דלית ליה הך דרשא דדריש להאי רומיא דקראי למילתא אחריתא לענין חדש וישן כדאיתא בסיפרא פרשת ראה והובא שם בילקוט [סי' תתק"ד] ע"ש ועיין במנחות (דף ס"ו ע"א) בד"ה כתוב אחד אומר כו'. נמצא דלפי"ז מצינן למימר שפיר דהך הקישה דר"ש שייך נמי להיתירא דלאחר זמנו דאז אינו בקום אכול מצה כלל לכל הפירושים שכתבתי".

ד. הד לדברים ניתן למצוא בלשון הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פרק מג) שמבאר את משך זמנם של מצוות מסוימות, ולגבי פסח כתב "ואבל אכילת מצה אילו היה יום אחד לא היינו מרגישים בו ולא היה מתבאר ענינו, כי הרבה פעמים יאכל האדם מין אחד מן המאכלים שני ימים או שלשה, ואמנם יתבאר ענינו ויתפרסם בהתמיד אכילתו היקף שלם" (היקף שלם הינו שבעה ימים כמבואר בדבריו שם לעיל). משמע שיש מצוה באכילת מצה כל שבעה.

ה. ויותר מזה מבואר בלשון האבן עזרא (שמות יב טו): "טעם מצות תאכלו, זכר לאכילתם בצאתכם ממצרים, כי לא צוה שיאכלו מצות רק הנאכלים עם הפסח לפני חצות לילה. רק שבעת ימים צוה לאכול מצות להיות זכר לאשר קרה לכם בצאתכם ממצרים, כי שם כתוב כי לא חמץ. ואלו היו מניחים המצריים שיתמהמהו מעט היו מחמיצין עיסתם, והשבעת ימים בצאתם מצות אכלו עד שטבע פרעה ביום השביעי, כי הענן היה מוליכם יומם ולילה, ולא היו מתעכבים בחנותם עכוב רב. וככה כתוב על הפסח: שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני (דבר' טז, ג). והנה הזכיר על הפסח שבעת ימים תאכל... מצות - חיוב על דרך הפשט. והעד, למען תזכור את יום צאתך

(שם). ובעבור זה כתוב, כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות (שמות יב כ), חיוב בארץ ישראל ובחוצה לארץ".

ועי' עוד בחזקוני (שמות יב יז). ועי' בחידושי החת"ס (פסחים ה ב) ובתשובותיו (יו"ד סי' קצא).